

Аналіз взаємодії банківського та страхового сегментів на ринку фінансових послуг України

Чопляк І.А.

викладач кафедри «Фінанси і кредит»
Вінницького навчально-наукового інституту економіки
Тернопільського національного економічного університету

У статті проаналізовано сутність і роль взаємовідносин між банками і страховими компаніями. Розглянуто загальні й специфічні функції банків і страхових компаній. Виявлено різновиди та форми взаємодії банків і страхових компаній. Дано характеристику основних показників діяльності банківських установ та страхових компаній, проведено їх аналіз. Визначено напрями подальшого розвитку взаємодії банківських установ та страхових компаній України.

Ключові слова: банківська установа, страхова компанія, ринок фінансових послуг, страхування, страхові ризики, кредитний ризик.

Чопляк И.А. АНАЛИЗ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ БАНКОВСКОГО И СТРАХОВОГО СЕГМЕНТОВ НА РЫНКЕ ФИНАНСОВЫХ УСЛУГ УКРАИНЫ

В статье проанализированы сущность и роль взаимоотношений между банками и страховыми компаниями. Рассмотрены общие и специфические функции банков и страховых компаний. Выявлены разновидности и формы взаимодействия банков и страховых компаний. Дана характеристика основных показателей деятельности банковских учреждений и страховых компаний, проведен их анализ. Определены направления дальнейшего развития взаимодействия банковских учреждений и страховых компаний Украины.

Ключевые слова: банковское учреждение, страховая компания, рынок финансовых услуг, страхование, страховые риски, кредитный риск.

Chopliak I.A. THE ANALYSIS OF THE INTERACTION OF BANKING AND INSURANCE SEGMENTS OF THE FINANCIAL SERVICES MARKET UKRAINE

In the article the essence and role of mutual relations are between banks and insurance companies are analyzed. The public and specific functions of banks and insurance companies are considered. Types and forms of interaction of banks and insurance companies are revealed. The characteristic of key performance indicators of banking institutions and insurance companies is characterized and its analysis is conducted. The directions for further development interaction of banks and insurance companies in Ukraine are revealed.

Keywords: banking institutions, insurance companies, market for financial services, insurance, insured risk, credit risk.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Формування ринку фінансових послуг в Україні та перспективні завдання розвитку економіки країни висувають нові вимоги до стійкості і масштабів функціонування банківської системи. Як наслідок, поширеною та активною стала співпраця у сфері страхового і банківського бізнесу, що обумовлено взаємними інтересами як для банківських установ, так і для страхових компаній.

Взаємовідносини між банками та страховими компаніями діють з метою виробництва конкурентоспроможних продуктів та якісного задоволення потреб клієнтів у фінансових послугах. Дослідження основ страхування фінансово-кредитних операцій та аналіз організації та функціонування фінансового супермаркету як дієвої моделі співробітництва є досить актуальним питанням сьогодення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Засади взаємодії банківських установ та страхових компаній на фінансовому ринку та питання вивчення ризиків під час інтеграції досліджені у роботах В. Вуколова [1], А. Грищенко [2], Л. Донець [3], А. Єрмошенко [4], І. Михайловської [5], Н. Пенкаль [6], Л. Слободи [7] та багатьох інших вчених.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою дослідження є обґрунтування теоретичних засад і розробка практичних рекомендацій щодо взаємодії банків і страхових компаній на фінансовому ринку України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Діяльність господарюючого суб'єкта нерозривно пов'язана із поняттям ризику, оскільки охоплює будь-який вид діяльності сфери фінансових послуг, особливо це стосується діяльності банків

та страхових компаній, які функціонують в умовах великої групи ризиків.

Нині наукова фінансово-економічна література охоплює різні типи банківських та страхових ризиків. Відповідно до Методичних рекомендацій Національний банк України запропонував розподіл ризиків, управління якими має забезпечити кожний банк (табл. 1).

Так, управління ризиками, від яких залежить фінансовий результат діяльності банку, полягає в їх оптимізації, тоді як управління

ризиками, від яких не залежить результативність діяльності банку, зводиться до їх мінімізації.

Європейський комітет зі страхування виділяє такі групи ризиків, притаманних страховим організаціям (табл. 2).

Розглянувши групи ризиків, які притаманні банківським установам та страховим компаніям та визначені Національним банком України та Європейським комітетом зі страхування, запропонуємо ризики взаємодії банківських установ та страхових компаній (рис. 1).

Таблиця 1

Типи банківських ризиків, визначені Національним банком України

Тип ризику	Характеристика ризику
Кредитний ризик	Наявний або потенційний ризик для надходжень та капіталу, який виникає через неспроможність сторони, що взяла на себе зобов'язання, виконати умови будь-якої фінансової угоди з банком або в інший спосіб виконати зобов'язання.
Ризик ліквідності	Визначається як наявний або потенційний ризик для надходжень та капіталу, який виникає через неспроможність банку виконати свої зобов'язання в належні строки, не зазнавши при цьому неприйнятних втрат.
Ризик зміни процентної ставки	Наявний або потенційний ризик для надходжень або капіталу, що виникає внаслідок несприятливих змін процентних ставок.
Ринковий ризик	Наявний або потенційний ризик для надходжень та капіталу, який виникає через несприятливі коливання вартості цінних паперів та товарів і курсів іноземних валют.
Валютний ризик	Наявний або потенційний ризик для надходжень і капіталу, який виникає через несприятливі коливання курсів іноземних валют та цін на банківські метали.
Ризик репутації	Наявний або потенційний ризик для надходжень та капіталу, який виникає через несприятливе сприйняття іміджу фінансової установи клієнтами, контрагентами, акціонерами.
Юридичний ризик	Наявний або потенційний ризик для надходжень та капіталу, який виникає через порушення або недотримання банком вимог законів, нормативно-правових актів, угод, прийнятої практики або етичних норм, а також через можливість двозначного їх тлумачення.
Стратегічний ризик	Наявний або потенційний ризик для надходжень та капіталу, який виникає через неправильні управлінські рішення, неналежну реалізацію рішень і неадекватне реагування на зміни в бізнес-середовищі.

Джерело: складено автором на основі [8]

Таблиця 2

Типові ризики, визначені Європейським комітетом зі страхування

Технічні ризики	Інвестиційні ризики	Нетехнічні ризики
Поточні ризики: – ризик недостатності страхових резервів; – ризик перестраховування; – ризик значних збитків; – ризик операційних витрат. Специфічні ризики: – ризик росту; – ліквідаційний ризик.	– ризик знецінення активів; – ризик недостатньої ліквідності активів; – ризик процентних ставок; – ризик оцінки інвестицій; – ризик вкладень в інші компанії.	– ризик управління; – ризик, пов'язаний з виконанням зобов'язань перед третіми особами; – ризик недоотримання коштів від третіх осіб; – загальний ризик бізнесу.

Джерело: складено автором на основі [9, с. 79]

Рис. 1. Ризики взаємодії банківських установ та страхових компаній

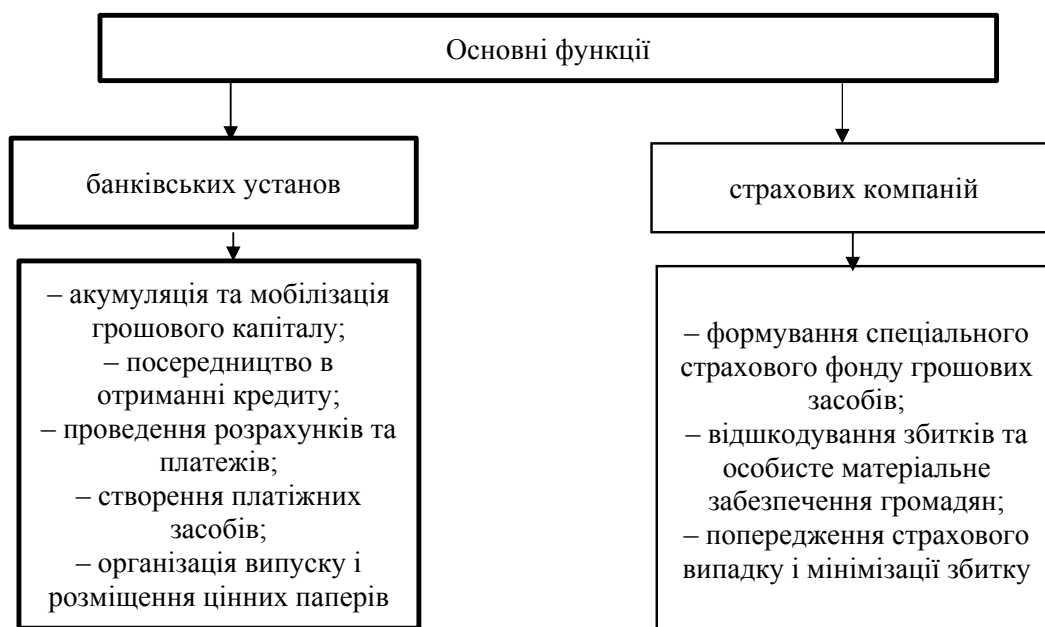

Рис. 2. Функції банків і страхових компаній

Перевагами взаємодії банків і страхових компаній є об'єктивна оцінка ризиків; можливість об'єднання технічних засобів, що використовують для оцінки та управління ризиками; кваліфікований персонал та можливість його об'єднання для оцінки та ризик-менеджменту. Розглянемо основні функції банківських установ та страхових компаній на рис. 2.

Основною функцією страхових компаній є надання страхового захисту шляхом прийняття страхових ризиків від страхувальників та виплати своєчасно і в повному обсязі страхового відшкодування на основі управління ризиками. Специфічною функцією, яка

виконується банківськими установами в процесі їх взаємодії зі страховими організаціями, є функція організації грошового обороту. Банківські установи здійснюють розрахунково-касове обслуговування як самих страхових організацій, так і їх клієнтів, а страхові компанії пропонують захист банкам від можливих збитків від неякісних господарських операцій, які мають ймовірність настання ризику.

Забезпеченість стабільності функціонування та розвиток банківської системи має місце тоді, коли банківські установи вживають таких заходів: підвищують рівень капіталізації, знижують рівень ризиковості поточних

операцій та формують у необхідному обсязі резерви під ризики за активними операціями, поліпшують якісний склад активів та пасивів, а також забезпечують їх зростання, оптимізують витрати та доходи з метою підвищення ефективності діяльності.

Проведемо аналіз сучасного стану формування та розміщення ресурсів банками, який розпочнемо з аналізу власного капіталу вітчизняних банків. Проаналізуємо динаміку власного капіталу провідних банків України за 2011–2015 рр. (табл. 3).

Аналіз динаміки власного капіталу банків, які входять до першої десятки [10], показує, що в більшості він зріс у 2014 р.

порівняно з попередніми аналізованими роками. Так, високі темпи зростання власного капіталу свідчать про те, що банки ефективно формували та розподіляли прибутки, отриманий переважно від надання позичок.

Відмінною рисою банку, яка характеризує його як фінансового посередника, є відносно невелика питома вага власних коштів, проте визначальна роль у формуванні його ресурсного потенціалу відводиться зобов'язанням. Розглянемо структуру зобов'язань банків у 2010–2015 рр. (табл. 4).

Основою зобов'язань українських банків є депозити громадян та юридичних осіб [10].

Таблиця 3

Динаміка власного капіталу у провідних банків України за період 2011–2015 рр.

Банк	Рік					Темп приросту, %			
	2011, млн. грн.	2012, млн. грн.	2013, млн. грн.	2014, млн. грн.	2015, млн. грн.	2012/2011	2013/2012	2014/2013	2015/2014
1. «ПРИВАТБАНК»	11 880	16 747	18 301	20 312	22 696	40,97	9,28	10,99	11,74
2. «ОЩАДБАНК»	16 626	17 647	18 118	20 456	22 749	6,14	2,67	12,90	11,21
3. «УКРЕКСІМБАНК»	17 454	17 729	17 856	18 083	13 536	1,58	0,72	1,27	-25,14
4. «ДЕЛЬТА БАНК»	6 075	1 449	3 010	3 325	4 750	-76,14	107,68	10,46	42,86
5. «ПРОМІНВЕСТ-БАНК»	4 590	5 082	5 273	5 384	6 075	10,72	3,77	2,10	12,83
6. «УКРСОЦБАНК»	6 570	6 608	7 657	8 668	6 239	0,57	15,88	13,20	-28,02
7. «РАЙФФАЙЗЕН БАНК АВАЛЬ»	6 441	6 472	6 346	7 237	6 148	0,48	-1,95	14,04	-15,05
8. «АЛЬФА-БАНК»	3 121	4 075	4 100	4 199	3 510	30,56	0,61	2,41	-16,41
9. «ВТБ-БАНК»	4 343	4 057	4 051	3 207	5 088	-6,58	-0,15	-20,83	58,65
10. «НАДРА»	4794	4029	4030	4032	3386	-15,96	0,02	0,06	-16,02

Джерело: складено автором на основі [10]

Таблиця 4

Динаміка зобов'язань провідних банків України за період 2011–2015 рр.

Банк	Рік					Темп приросту, %			
	2011, млн. грн.	2012, млн. грн.	2013, млн. грн.	2014, млн. грн.	2015, млн. грн.	2012/2011	2013/2012	2014/2013	2015/2014
1. «ПРИВАТ-БАНК»	101 557	128 371	154 128	194 179	181 889	26,41	20,06	25,99	-6,33
2. «ОЩАДБАНК»	42 392	56 374	67 877	83 113	105 354	32,98	20,52	22,45	26,76
3. «УКРЕКСІМ-БАНК»	55 717	57 374	70 093	76 266	112 464	2,97	22,17	8,81	47,46
4. «ДЕЛЬТА БАНК»	13 190	21 767	26 832	51 973	55 553	65,03	23,27	93,70	6,89
5. «ПРОМІНВЕСТ-БАНК»	30 023	33 079	36 045	34 353	46 581	10,18	8,97	-4,69	35,59

6. «УКРСОЦ-БАНК»	35 033	33 599	31 173	34 389	42 020	-4,09	-7,22	10,32	22,19
7. «РАЙФФАЙЗЕН БАНК АВАЛЬ»	48 659	44 876	41 348	36 223	40 711	-7,77	-7,86	12,39	12,39
8. «АЛЬФА-БАНК»	23 473	23 889	21 488	25 094	33 184	1,77	-10,05	16,78	32,24
9. «ВТБ-БАНК»	28 801	33 011	30 161	22 079	31 415	14,62	-8,63	-26,80	42,28
10. «НАДРА»	22 428	22 710	23 655	27 084	32 492	1,26	4,16	14,50	19,97

Джерело: складено автором на основі [10]

Таблиця 5

Структура валових та чистих страхових виплат за 2014–2015 рр.

Види страхування	Страхові виплати, млн. грн.				Темпи приросту страхових виплат, %	
	Валові	Чисті	Валові	Чисті	валових виплат	чистих виплат
	2014 р.		2015 р.		2015/2014	
Автостраховання (КАСКО, ОСЦПВ, «Зелена картка»)	2 873,9	2 744,1	3 187,2	3 077,6	10,9	12,2
Страховання фінансових ризиків	46,9	41,6	1 402,6	1 257,3	2 890,6	2 922,4
Медичне страхування	1 108,6	1 108,5	1 198,5	1 197,8	8,1	8,1
Страховання життя	239,2	239,2	491,6	491,6	105,5	105,5
Страховання майна	176,4	172,5	434,1	429,3	146,1	148,9
Страховання кредитів	60,0	60,0	302,6	302,6	404,3	404,3
Страховання медичних витрат	112,1	111,1	169,2	169,1	50,9	52,2
Страховання від вогневих ризиків та ризиків стихійних явищ	192,8	161,7	109,8	106,4	-43,1	-34,2
Інші види страхування	255,5	254,3	804,9	571,1	215,0	124,6
Всього	5 065,4	4 893,0	8 100,5	7 602,8	59,9	55,4

Джерело: складено автором на основі [11]

Таблиця 6

Рівень чистих страхових виплат та чисті страхові виплати за видами страхування за 2014–2015 рр.

Види страхування	Чисті страхові виплати (млн. грн.)		Рівень чистих страхових виплат	
	2014 р.	2015 р.	Станом на 31 грудня 2014 р.	Станом на 31 грудня 2015 р.
Страховання кредитів (зокрема, відповідальності позичальника за непогашення кредиту)	60,0	302,6	15,5%	151,1%
Медичне страхування (безперервне страхування здоров'я)	1 108,5	1 197,8	73,6%	64,3%
Страховання фінансових ризиків	41,6	1 257,3	2,1%	57,9%
Страховання наземного транспорту (КАСКО)	1 617,5	1 776,1	52,9%	49,6%
Обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників транспортних засобів (ОСЦПВ)	987,4	1 100,9	41,1%	37,9%

Страховання медичних витрат	111,1	169,1	34,5%	36,0%
Обов'язкове страхування цивільної відповідальності власників транспортних засобів (за міжнародними договорами) «Зелена картка»	139,2	200,6	28,8%	24,0%
Страховання життя	239,2	491,6	11,1%	22,5%
Страховання майна	172,5	429,3	8,4%	19,6%
Страховання здоров'я на випадок хвороби	68,4	47,4	22,7%	17,8%
Страховання вантажів та багажу	30,4	114,6	3,5%	9,1%
Страховання від вогневих ризиків та ризиків стихійних явищ	161,7	106,4	12,9%	8,2%
Авіаційне страхування	9,8	22,6	3,7%	5,3%
Інші види страхування	145,7	386,3	9,5%	14,2%

Джерело: складено автором на основі [11]

У загальному підсумку обсяги зобов'язань з кожним роком зростали.

Наступним етапом аналізу є підсумок діяльності страхових компаній України. Ринок страхових послуг залишається одним з найбільш капіталізованих серед інших небанківських фінансових ринків. Основні показники діяльності страхового ринку та структура валових та чистих страхових виплат за 2014–2015 рр. представлено у табл. 5.

Зростання обсягів чистих страхових виплат за 2015 р. мало місце у всіх основних видах страхування, водночас виплати у страхуванні від вогневих ризиків та ризиків стихійних явищ зменшилися.

Збільшення чистих страхових виплат за 2015 р. (+55,4%) відбулося за рахунок суттєвого збільшення чистих страхових виплат за договорами страхування фінансових ризиків на 1 215,7 млн. грн., автострахування – 333,5 млн. грн., страхування майна – 256,8 млн. грн., страхування життя – 252,4 млн. грн.

Рівень чистих страхових виплат та чисті страхові виплати за видами страхування за 2015 р. порівняно з 2014 р. наведено у табл. 6.

Середній рівень чистих страхових виплат (відношення чистих страхових виплат до чистих страхових премій) за всіма видами страхування у 2015 р. склав 34,0% (26,3% за підсумком 2014 р.). В 2015 р. значно зріс рівень чистих страхових виплат із страхування кредитів (до 151,1% з 15,5% в попере-

дньому році), що пояснюється перш за все погіршенням платоспроможності українських позичальників та зниженням їх можливостей щодо обслуговування взятих на себе кредитних зобов'язань. Також рівень чистих страхових виплат зі страхування фінансових ризиків протягом року збільшився зі 2,1% до 57,9%.

За підсумком 2015 р. сукупний обсяг активів страховиків, визначений згідно з зі ст. 31 Закону України «Про страхування», скоротився на 10,14%. Ключовими складовими активів страховиків у 2015 р. стали акції (44,4%) та банківські депозити (22,3%), які представлені у табл. 7.

Розміщення страхових резервів переважно у вигляді банківських вкладів підвищує здатність страховиків розраховуватись за прийнятими зобов'язаннями зі страхування, проте водночас підвищує чутливість до процентного ризику та ризику контрагента, робить компанію залежною як від фінансового стану банківських установ, в яких розміщені кошти, так і від кон'юнктури банківського ринку загалом.

Враховуючи проведений аналіз діяльності банківських установ та страхових компаній, можна дійти висновку, що за останні роки обсяги їх діяльності мають тенденцію до зростання, а також мають вагомий вплив на процеси стабілізації фінансового ринку.

Головними причинами співробітництва та взаємного інтересу між страховими компаніями і банківськими установами є такі [13, с. 289–290].

**Динаміка активів страхових компаній України,
визначених ст. 31 Закону України «Про страхування», 2014–2015 рр.**

Структура активів	2014 р., млн. грн.	%	2015 р., млн. грн.	%	Темп приросту, 2014/2015, %
Грошові кошти на поточних рахунках	2 789,7	6,9	2 531,3	6,9	-9,26
Банківські вклади (депозити)	9 031,8	22,3	12 603,8	22,3	39,55
Нерухоме майно	2 045,5	5,0	2 216,4	5,0	8,35
Акції	18 009,1	44,4	11 901,4	44,4	-33,91
Цінні папери, що емітуються державою	3 390,0	8,4	2 604,3	8,4	-23,18
Права вимоги до перестраховиків	3 867,4	9,5	3 740,6	9,5	-3,28
Інше	1 396,60	3,50	821,00	3,50	-41,21
Всього	40 530,1	100,0	36 418,8	100,0	-10,14

Джерело: складено автором на основі [12]

1) Можливість розширення клієнтів кожним із суб'єктів. Обмін інформацією про них, надання їм послуг тільки установами однієї системи є сьогодні пріоритетним для обох сторін в умовах посилення конкуренції.

2) Диверсифікація капіталу, підвищення норми прибутковості інвестиційних ресурсів. Страхова галузь є однією з найбільш рентабельних і динамічних серед інших галузей, що має значні інвестиційні ресурси, які можуть використовуватися для інвестування промисловості як страховиками, так і обслуговуючими банками за умови, що банк контролює страхову компанію.

3) Необхідність акумулювати всі грошові потоки в одній системі. Кожне велике підприємство або банк сплачують значні суми за обов'язковими і добровільними видами страхування.

4) Можливість надання клієнтам повного спектру банківських та страхових послуг. При цьому ці послуги повинні бути високоякісними, гарантованими і привабливими.

5) Можливість використання регіональної мережі установ, особливо це вигідно страховикам для реалізації страхових продуктів через банки.

Проведений аналіз дає нам змогу визначити такі переваги та недоліки з позиції банківських установ та страхових компаній за їх взаємодії (рис. 3).

Взаємна вигода від співпраці є настільки великою, що нині набуває розвитку напрям

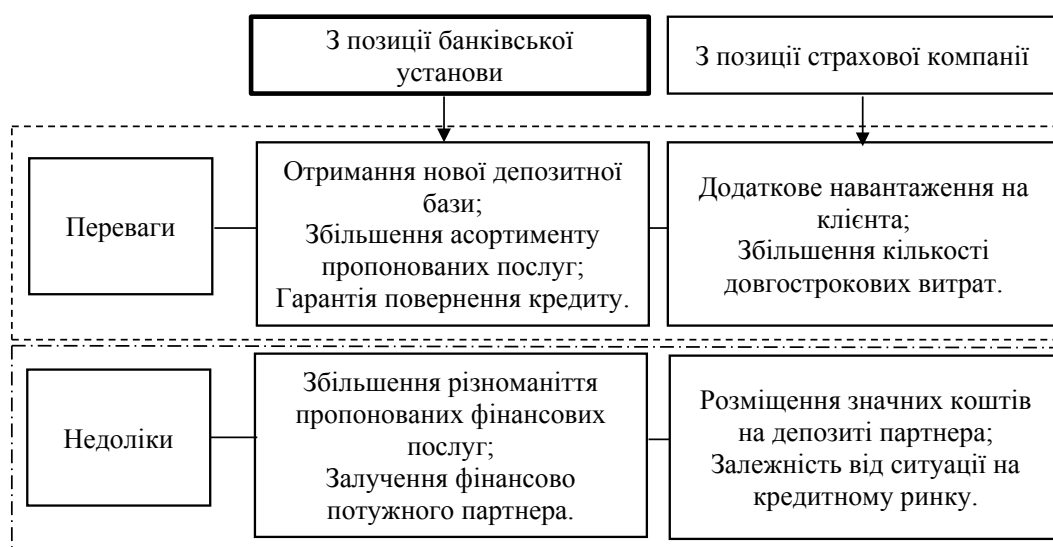

Рис. 3. Переваги та недоліки взаємодії банків та страхових компаній

взаємодії банків зі страховими компаніями – банківське страхування.

Здійснивши дослідження на основі науково-практичних напрацювань [14, с. 109], можемо зазначити, що основними напрямками подальшого розвитку взаємодії банківських установ та страхових компаній є такі:

- впровадження гнучкої цінової політики та механізму продажу транспортних засобів у розстрочку;

- зростання обсягів операцій іпотечного кредитування з боку посередників банків;

- зміна характеру фінансово-економічних відносин між банківським та промисловим секторами у зв'язку з виникненням фінансування за допомогою інструментів фондового ринку та ринку боргових зобов'язань;

- введення нових, більш жорстких правил регулювання банківської діяльності, зокрема рекомендацій щодо визначення рівня достатності капіталу;

- втрата монопольної позиції банків у сфері надання фінансових послуг як приватним, так і корпоративним клієнтам;

- формування стимулів до зміни стратегічної поведінки банків на ринку фінансових ресурсів.

Висновки з цього дослідження. Отже, успішність взаємодії банків та страхових компаній в багатьох випадках залежить від здатності банку та страховика вчасно реагувати на загрози, які існують на фінансовому ринку і безпосереднім чином можуть вплинути на економічні інтереси фінансових посередників.

З огляду на проведене дослідження можна зробити висновок, що взаємодія банківських установ та страхових компаній в Україні має досить великий потенціал для розвитку. Хоча нині банки і страхові компанії співпрацюють в обмежених масштабах, все це можна розглядати як підґрунтя для подальшої взаємодії у фінансовому секторі України.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вуколов В. Інформаційні ризики в державному управлінні / В. Вуколов [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dbuara.dp.ua/zbirnik/2010-02/10vvvrdu.pdf>.
2. Грищенко А. Ризик-менеджмент в комерційних банках України : дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.08 «Гроші, фінанси і кредит» / А. Грищенко ; Київський національний університет технологій та дизайну. – К., 2009. – 205 с.
3. Обґрунтування господарських рішень та оцінювання ризиків : [навч. посібник] / [Л. Донець, О. Шепеленко, С. Баранцева та ін.] ; за заг. ред. Л. Донець. – К. : ЦУЛ, 2012. – 472 с.
4. Єрмошенко А. Дистрибуція фінансових продуктів в контексті взаємодії страховиків і банків / А. Єрмошенко // Вісник КНТЕУ. – 2010. – № 3. – С. 49–56.
5. Михайловська І. Фактори спрямування розвитку взаємодії страхового та банківського бізнесу послуг / І. Михайловська // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2014. – № 4. – Т. 2. – С. 232–236.
6. Пенкаль Н. Аналіз банківського сектору та його вплив на стабільність фінансового ринку / Н. Пенкаль // Світ фінансів. Економічна думка. – 2015. – № 3. – С. 94–104.
7. Слобода Л. Міжнародні вимоги до капіталу та використання похідних фінансових інструментів при оцінюванні та хеджуванні ризиків банківської діяльності / Л. Слобода // Фінансові інструменти: оцінка і відображення у звітності банків : [монографія] / кол. авт. за заг. ред. Р. Слав'юка. – 2015. – УБС. – 385 с.
8. Методичні рекомендації щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту в банках України : Постанова Правління Національного банку України від 2 серпня 2004 р. № 361 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=v0361500-04>.
9. Ткаченко Н. Забезпечення стійкості страхових компаній: теорія, методологія та практика : [монографія] / Н. Ткаченко. – Черкаси : Черкаський ЦНТЕІ, 2009. – 570 с.
10. Офіційний веб-сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.bank.gov.ua/control/uk/index>.
11. Підсумки діяльності страхових компаній за 2015 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://nfp.gov.ua/files/DepFinMon/zvitni_dani/sk_%202015.pdf.
12. Національне рейтингове агентство «Рюрік» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://rurik.com.ua/documents/research/non_banks_4_2015.pdf.
13. Страхування: теорія та практика : [навч.-метод. посібник] / [Н. Внукова, В. Успенко, Л. Временко та ін.] ; за заг. ред. Н. Внукової. – Х. : Бурун Книга, 2004. – 376 с.
14. Єрмошенко А. Механізм забезпечення фінансової безпеки страхових організацій : дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.06.01 «Економіка, організація і управління підприємствами» / А. Єрмошенко. – К., 2006. – 203 с.